ГЕНЕЗА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СТАРОДАВНІ ЧАСИ

GENESIS OF GENDER EQUALITY IN ANCIENT TIMES

У статті розглядається генеза розгортання явища гендерної рівності в контексті історичного становлення людської спільноти. Підкреслено важливість знань культурно-історичного характеру для науковців-психологів. Зазначено про необхідність вивчення будь-якого психологічного феномену з опорою на історичну ретроспективу та з урахуванням соціальних умов розвитку й виховання людини. Визначено, що в більшості періодів людство розвивалося за лінією патріархату («влади батька»). Однак у первісні часи влада належала жінкам (матріархат) і характеризувалася материнським правом, наслідуванням спадку за жіночою лінією, наявністю групової форми шлюбних відносин. Акцентовано увагу на питанні гендерної нерівності в результаті становлення андроцентричного суспільства. Підкреслено, що в стародавні часи панувала ідея біодетермінізму (коли відмінності між жінками й чоловіками, у тому числі психологічні, мають природний характер). Зазначено, що епоха Античності характеризується рабовласництвом і ставленням до жінки, як до нижчої істоти. Визначено, що більшість філософів тих часів сприймали наявну нерівність як даність, що не потребує переосмислення. Навпаки, наголошували на необхідності блокування жінок у їхньому прагненні до участі в громадському житті (Арістотель, Сенека). По-іншому бачив роль жінки Платон, який в описі ідеальної держави змальовує устрій, за якого всі мають рівні права й можливості. Свої передові ідеї щодо гендерної рівності він черпав із думок свого вчителя Сократа.

Також зазначено про важливість мистецтва, особливо театру, для презентації досвіду жінок й актуалізації питання рівних прав для широкої аудиторії. Окреслено різницю у проявах гендерної рівності в грецьких містах-полісах (на прикладі Афін і Спарти). Підкреслено, що жінки-гетери (найвідоміші – Аспасія, Салфо) здійснили вклад у боротьбу за права жінок й актуалізацію питання гендерної рівності. Описано явище інфантициду (дітовбивства), яке активно реалізовувалося в країнах Давнього Сходу та в більшості випадків було спрямовано на дітей жіночої статі.

Ключові слова: гендер, генеза, гендерна рівність, матріархат, патріархат, античність, стародавні часи.

The article considers the genesis of the development of the phenomenon of gender equality in the context of the historical formation of the human community. The importance of cultural and historical knowledge for psychologists is emphasized. It is noted about the need to study any psychological phenomenon based on historical retrospect and taking into account the social conditions of human development and education. It is determined that the vast majority of periods of human development developed along the lines of patriarchy ("father's power"). However, in primitive times, power belonged to women (matriarchy) and was characterized by maternal law, inheritance of the female line, the presence of a group form of marital relations. Emphasis is placed on the assertion of gender inequality as a result of the assertion of an androcentric society. It is emphasized that in ancient times the idea of biodeterminism prevailed – the differences between women and men (including psychological) are natural. It is noted that the era of Antiquity is characterized by slavery and the attitude to women as a lower being. On the contrary, they stressed the need to block women in their desire to participate in public life (Aristotle, Seneca). Plato saw the role of women differently, describing in the description of the ideal state a system in which everyone has equal rights and opportunities. He drew his advanced ideas on gender equality from the thoughts of his teacher Socrates. The importance of art (especially theater) for the presentation of women's experience and the actualization of equal rights for a wide audience is noted. The difference in the manifestations of gender equality among the Greek cities-polises (on the example of Athens and Sparta) is outlined. At the same time, it is determined that heterosexual women (the most famous are Aspasia and Sappho) have made a contribution to the struggle for women's rights and the issue of gender equality. The phenomenon of infanticide (infanticide) is described, which was actively implemented in the countries of the ancient East, and which in most cases was aimed at female children.

Key words: gender, genesis, gender equality, matriarchy, patriarchy, antiquity, ancient times.

УДК 159.922.8-057.875:378
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.25>

Костіна Т.О.

к.психол.н., доцент,
докторантка кафедри психології
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Постановка проблеми. Дослідження будь-якого психологічного явища має відбуватися з урахуванням історичних, політичних, соціально-економічних компонент, які впливають на розгортання й існування феномену. Людина – це частина суспільства, його продукт, що стає особистістю саме через взаємодію з соціальним (на цьому наголошував Л. Виготський у своїй культурно-історичній концепції) [8]. Оскільки психічне існує неізолювано й обумовлюється значною кількістю чинників, від біологічних до соціальних (у

широкому сенсі цього слова), варто пам'ятати про необхідність усвідомлення механізмів і факторів, які спричиняють розгортання тих чи інших явищ. Такий аналіз допоможе зрозуміти феномен, визначити можливі перспективи його руху, здійснити протидію (корекцію) негативних наслідків. Це означає, що вивчення будь-якого психологічного факту має спиратися на історичну ретроспективу, визначаючи його генезу, враховуючи соціальні умови розвитку й виховання людини (генетичний підхід за С. Максименко) [15; 14].

Становлення психології має свою специфіку: довгий час вона була в лоні інших наук, насамперед філософії. Для нас це означає, що вивчення генези гендерної рівності буде спиратися на відкриття, що були зроблені філософами, митцями, політичними діячами, які на той час не називали себе психологами, однак фактично репрезентували психологічні погляди. Про це красномовно свідчить перший психологічний трактат «Про душу» давньогрецького філософа Арістотеля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові розробки у сфері гендерних досліджень мають широке коло: від економічних наук до медичних. Дослідження первісних суспільств і відкриття явища матріархату було реалізовано в працях Ж.-Ф. Лафіто, І. Баховена, Л. Морган [25].

Проблематика гендерної рівності й аспекти її генези були висвітлені в працях істориків, культурологів, соціологів, економістів. Варто згадати наукові доробки таких діячів науки, як Ю. Андреев (гінеократія) [1], Л. Ахметова (жінки в античності) [5], О. Вороніна (основи методології гендерних досліджень) [7], А. Голубков (дослідження мізогінії) [9], Ф. Енгельс (походження сім'ї) [25], А. Лосєв (антична література та роль жінки в ній) [13], В. Корженко (гендерні відносини в античному суспільстві) [10], В. Мархінін (порівняльний аналіз жіночого існування в містах Афіни та Спарта) [16], Т. Марценюк (соціальні аспекти гендерної (не)рівності) [17], Ю. Обідіна (гендерні ролі в античному полісі) [18], Л. Селіванова (гендерні дослідження в антикознавстві) [20], О. Шибаршина (гендерні моделі міфологічних систем) [22], E.R. Dodds (психологія ірраціонального в Стародавній Греції) [26], В. Goff (переосмислення ролі жінок в епоху Античності) [27].

Постановка завдання. Проблематики, що мають значне соціальне й історичне навантаження, мають бути висвітлені з високим рівнем достовірності й неупередженості, обґрунтовані й підтверджені історичними фактами; повинні мати високий рівень осмисленості феномену, що вивчається. Саме тому в нашій статті ми спрямовуємо науковий пошук на висвітлення розгортання гендерної проблематики (наявності гендерної рівності/нерівності) в історичному контексті розвитку людства (на прикладі стародавніх часів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення генези гендерної рівності має відбуватися на всіх історичних етапах розвитку людства. Однак, враховуючи обмеження щодо обсягу наукової праці, ми зосередимося на найбільш яскравих проявах тих часів, що стосуються предмета дослідження – гендерної рівності. Зауважимо, що більша частина історичних періодів характеризується патрі-

архальним устроєм, який значною мірою обумовлював підходи до розуміння ролі жінки в суспільстві та питання гендерної рівності. Разом із тим історії людства відомий період (первісне суспільство), що характеризується як матріархат – форма організації спільноти, за якої влада належала жінкам. Вивченням матріархату займалися Ж.-Ф. Лафіто (ввів термін «гінеократія»), І. Баховен (теорія материнського права), Л. Морган (універсальність материнського роду) [25]. Головними ознаками матріархату називають такі: материнське право (діти визначалися за матір'ю, а не за батьком), наслідування й розподіл власності за лінією жінок, групова форма шлюбних відносин. Зміни в устрої первісної спільноти в результаті розвитку продуктивних сил сприяли виникненню патріархату («влади батька»), який супроводжував людство протягом наступних історичних періодів [25].

Дослідження генези гендерної рівності вимагає звернення до колись європейської цивілізації – епохи Античності. Філософи й мислителі того часу порушували питання рівності, в тому числі гендерної. Вивчення становища жінок того часу показало, що в більшості випадків доречно говорити про гендерну нерівність. Головними атрибутами тогочасного суспільного устрою було панування володарів над рабами (рабовласництво) й панування чоловіків над жінками [16]. Раби (чоловіки й жінки) були однаково обмежені у свободі. Тоді як прояв свободи вільних громадян полісів було виключно правом чоловіків. Жінки повністю залежали від представників чоловічої статі (батька, брата чи чоловіка), вони не мали права голосу та права обиратися на будь-які посади, не могли бути власницями майна. Чоловіки повністю розпоряджалися жінками, як своєю власністю. Практично все життя жінки проводили вдома, в жіночій частині (гінекеї); спілкування жінок і дівчат з іншими чоловіками (не з родини) обмежувалося. Освіту дівчата теж отримували вдома: шкіль для дівчат у той час не було; головною метою навчання було формування вмінь і навичок для ведення домашнього господарства. Головною метою жінки вважалося народження дітей і догляд за ними [20].

Як зазначає В. Мархінін, відчувати певну свободу від домашнього контролю й чоловіків жінки могли, беручи участь у святкуваннях і ритуалах поклоніння богам. Та навіть тут здійснювався контроль: спеціальні посадові особи – гінекономи (від грец. *гупе* – жінка та *потос* – закон) слідували за дотриманням закону про жінок [16]. Нерівність між чоловіками й жінками, коли більшість привілеїв надавалася чоловікам, була нормою для епохи Античності.

У більшості випадків мислителі підтримували ідею наявної гендерної нерівності, підґрунтям якої вони бачили природну (біо-

логічну) відмінність між жінками й чоловіками. Так, Арістотель стверджував, що жінка за своєю природою – раба чоловіка, яка має скорятися своєму пану [4]. Чоловік є істотою вищою, ніж жінка, тому він має володарювати, а жінка – підкорюватися. Раб і жінка належать пану, чоловіку-елліну, як його «живі знаряддя», що мають чітко визначене призначення (для жінки це «творчість природи», тобто народження потомства) [16]. Чоловік – це норма, жінка – це відхилення від неї. Отже, бачимо в поглядах Арістотеля класичний приклад андроцентризму – ототожнення чоловічого досвіду як загальнолюдського [6].

Яскравим прикладом наявної гендерної ієрархії, що панувала у Давній Греції, є вислів Фалеса Мілетського, у якому він дякує богу за те, що він народився людиною, а не твариною; елліном, а не варваром; чоловіком, а не жінкою [23]. Бачимо, що жінка, на противагу чоловікові, ставилась на один рівень із варварами й тваринами.

По-іншому бачив роль жінки Платон. У своїй праці «Держава» він описує ідеальний державний устрій, у якому всі мають рівні права та можливості. Платон фактично одним із перших в історії людства порушує питання пошуку причин нерівності. Він доходить висновку, що жінки є пригнобленими не через свою «природу» (на чому наголошував Арістотель), а через соціальний устрій, який спричинює це поневолення й підтримує чинний порядок за допомогою відповідних законів. Платон підкреслював роль помилкових упереджень, стереотипів щодо природи жінок, що є підґрунтям для підтримки на рівні соціального устрою, справедливо зауважував, що однакові природні властивості можуть зустрічатись у живих істот як чоловічої, так і жіночої статі. І за своєю природою як жінки, так і чоловіки можуть брати участь у всіх справах (у тому числі державних) [19]. Таким чином, бачимо, що давньогрецький філософ вдало підмітив визначальну роль індивідуальних психологічних особливостей особистості, а не її статевої приналежності. Крім того, Платон зазначав, що велика кількість жінок у всіх відношеннях є кращими за багатьох чоловіків. За такі погляди Платона іноді називають творцем першої феміністичної теорії [16]. Філософ також відомий тим, що запропонував поняття «андрогін», яким затверджував ідею про взаємодоповнюваність статей. Своєї ідеї рівності Платон вбачає у філософії свого вчителя Сократа, який стверджував, що жінки й чоловіки розділяють одні й ті самі цінності, а отже, мають однакову природу. Тож філософ зазначав, що жінки повинні мати можливість брати участь у політиці держави [2].

Одним із філософів, який також підкреслював важливість ролі жінки для суспільства, був Піфагор. У його школі навіть було засновано

жіночий філіал, де жінки отримували знання про обряди й сакральні заповіді своїх обов'язків. Піфагор зауважував про необхідність рівності жінок і чоловіків. Разом із тим філософ стверджував, що в жінок і чоловіків різне призначення. Призначення жінки – це сім'я, жінка має сприяти побудові гармонійних стосунків у своєму родинному оточенні [22]. Тож, незважаючи на прогресивність Піфагора в залученні жінок до освіти, мислитель не зміг вийти за межі усталених гендерних стереотипів.

Ідеї про необхідність гендерної рівності були озвучені у творах мистецтва, насамперед у трагедіях, які демонструвалися в давньогрецькому театрі. Саме через твори митців того часу актуалізувалося («озвучувалося») питання рівності між чоловіками й жінками (яке, на той час не було в центрі уваги полісів і їхніх громадян). Зокрема, лейтмотив гендерної рівності/нерівності знаходимо в трагедіях Есхіла, Софокла та Евріпіда, в комедіях Арістофана [18]. Попри це твори мистецтва часто мали наслідком утвердження негативних гендерних стереотипів щодо жінок. Так, поет тих часів Гесіод своє ставлення до жінок відобразив у красномовних висловах, як-от: «Хто вірить жінці, той вірить нічному крадію», «Краще від доброї жінки нічого не буває на світі, але нічого немає жакливішого за недобру дружину» [13]. Митець стверджував, що роль жінок у світі – не більше ніж прокляття людства [18]. Також Гесіоду приписують твір «Каталог жінок», де він висвітлює генеалогію героїв, які народилися в результаті стосунків богів і вродливих жінок [24].

Серед давньогрецьких міст-полісів у гендерному питанні вирізнялася Спарта, оскільки в цьому місті жінки мали більше свободи (однак це не поширювалося на право голосу й можливість брати участь у політичному житті міста). Свобода проявлялася в можливості жінок вільно пересуватися містом, мати доступ до освіти, займатися гімнастичними вправами, мати частину грошей за проданий урожай із земельного наділу сім'ї [10]. Така свобода спартанських жінок дуже негативно оцінювалась Арістотелем, водночас Платон вбачав у цьому приклад ідеї рівності, яку він описував в «ідеальній державі» [1].

Варто зазначити, що сьогодні є вчені, які намагаються переосмислити роль і значення жінок в епоху Античності. Величезною трудностю таких досліджень є те, що жінки не залишили після себе письмових джерел, а наявні тексти демонструють уявлення чоловіків про жінок. Одним із важливих напрямів є вивчення ритуалів, обрядів і магічних дій, які мали важливе значення для формування нових соціальних можливостей для жінки (вихід за межі приватного будинку, присутність у соціальному просторі) [27].

Цікавим фактом є наявність у Стародавній Греції такого явища, як інститут гетер – жінок, що були освіченими, вели досить вільний спосіб життя, були розкутими у спілкуванні з чоловіками. У будинках гетер збиралися чоловіки, які хотіли поспілкуватися з жінками, що мали гострий розум і були обізнані у філософії. Однак варто пам'ятати, що окрім розмов гетери надавали й сексуальні послуги. Зауважимо, що гетери мали право вибору своїх партнерів і їхній статус був значно вищий, ніж повій. Разом із тим мати економічну незалежність їм давало змогу «спілкування» (у широкому сенсі цього слова) з заможними та впливовими чоловіками. Варто підкреслити, що жінки-гетери (найвідоміші – Аспасія, Сапфо) здійснили вклад у боротьбу за права жінок й актуалізацію питання гендерної рівності [5].

Приклад гетер засвідчує різні підходи у вихованні жінок: одних привчали бути «домашніми» (дружинами), інші мали бути освіченими, фізично красивими, достойними співрозмовницями для чоловіків (гетери). Тобто бачимо дихотомію, розподіл соціальних жіночих ролей, коли одні жінки в першу чергу мусили виконувати своє біологічне призначення (бути матерями), а інші мали бути гарними для чоловіків. Дещо схоже знаходимо й у сучасному суспільстві: рольовий конфлікт «дружина-мати vs сексуальна партнерка» часто розподіляється по різних жінках і не суміщається в одній, що породжує процес неприйняття жінки як цілісної особистості й закладає підвалини для гендерної нерівності.

Одним із відомих філософів, що пристав на мізогінічні позиції, був Сенека, якому належить вислів «народжені для підкорення» – саме так характеризував жінок мислитель [9]. Відомий лікар Гален в результаті аналізу фізіологічних відмінностей жінок і чоловіків доходить висновку, що жіночі статеві органи – це деформовані чоловічі органи й загалом жінки – це сптворені чоловіки [9].

Патріархальні норми закріпачення жінки також знаходимо й у Стародавньому Сході, де народження хлопчика було радісною подією, а дівчинки, навпаки, небажаним явищем, оскільки це означало матеріальні витрати на придане. Через це досить часто практикувався інфантицид (дітовбивство) відносно новонароджених дівчат. Жінки також мали підкорюватися чоловікам і були залежними від них; їхнє життя концентрувалося в приватному секторі соціального устрою.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз засвідчує, що жінки й чоловіки в стародавні часи мали нерівні права. У суспільстві й науковій думці панувала ідея про психологічні відмінності між чоловіками й жінками, обумовлені природою, а тому не можуть бути змінені (біодетермінізм).

Жінки та їхній досвід належали до приватного сектору, а головна жіноча місія – продовження роду. Публічний простір і влада належала чоловікам, які розпоряджалися також жінками. Філософсько-психологічні ідеї мали андроцентричне спрямування та знайшли подальше відображення на інших етапах розвитку людства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев Ю.В. Спартанские гинеократии. *Женщина в античном мире* : сборник статей. Москва : Наука, 1995. 275 с.
2. Антична Греція : Проблеми розвитку полісу. Т. 1–2. Москва : Наука, 1983. 320 с.
3. Аристотель. О возникновении животных. Москва ; Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1940. 250 с.
4. Аристотель. Политика. *Аристотель. Сочинения* : в 4 т. / пер. С.А. Жебелева. Т. 4. Москва : Мысль С. 376–644.
5. Ахметова Л.С. Жінки в античності. URL: www.C:DocumentsandSrttings (дата звернення 23.07.2020).
6. Воронина О.А. Гендер. *Словарь гендерных терминов*. Москва : Информациа XXI век, 2002. С. 20–24.
7. Воронина О.А. Основы гендерной теории и методологии. *Теория и методология гендерных исследований* : курс лекций / под общ. ред. О.А. Ворониной. Москва : МЦГИ – МВШСЭН-МФФ, 2001. С. 101–105.
8. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва, 1999. 351 с.
9. Голубков А.В. «Опыты» М. де Монтеня: между мизогинией и галантностью. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2017. № 1. Ч. 2. С. 21–23.
10. Корженко В.В. Гендерні відносини: філософські ідеї та соціальні практики в античному суспільстві. *Розвиток системи державного управління в Україні*. № 1(60), 2018. С. 1–7.
11. Кривошти Н.А. Демографічні та психологічні аспекти деяких жіночих образів у грецькій ліриці і драматургії VII–V ст. до н. е. *Жінки в античному світі*. Москва : Наука, 1995. С. 63–74.
12. Куманецкий К.М. История культуры Древней Греции и Рима. Москва : Высшая школа, 1990. 456 с.
13. Античная литература / А.Ф. Лосев и др. Москва : Просвещение, 1986. С. 63.
14. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ, 2006. 255 с.
15. Максименко С.Д. Генеза психологічного становлення особистості. *Проблеми сучасної психології*. Т. 1., 2008. С. 3–15.
16. Мархинин В.В. Античная Греция: идея гендерного равенства. *Философская мысль*. 2016. № 7. С. 23–48. DOI: 10.7256/2409-8728.2016.7.19628.
17. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. 256 с.
18. Обидина Ю.С. Специфика гендерных ролей в античном полисе: роль греческой драмы в становлении женской идентичности. *Гуманитарные науки*. Т. 8. Вып. 2 (56). 2017. С. 150–153.

19. Платон. Государство. Диалоги / Платон ; пер. с древнегр. С.Я. Шейнман-Топштейн ; под ред. А.Ф. Loseva. Москва, 1986. С. 8–114.
20. Селиванова Л.Л. Гендерные исследования в антиковедении. *Адам и Ева. Альманах гендерной истории*. Москва, 2007. № 14.
21. Суриков И.Е. Адам и... Адам. К вопросу о специфике гендерных ролей в условиях античного греческого полиса. *Адам и Ева. Альманах гендерной истории*. Москва, 2006. № 12. С. 23–47.
22. Шибаршина О.Ю. Гендерные модели мифологических систем Европы и современность. *Научный вестник Московского государственного технического университета гражданской авиации*. 2014. № 203. С. 85–90.
23. Шибаршина О.Ю. Эволюция представлений о сущности мужчины и женщины в античной философии. *Научный вестник Московского государственного технического университета гражданской авиации*. 2015. № 215. С. 94–98.
24. Эллинские поэты / пер. с греч. В.В. Вересаева. Москва : Художественная литература, 1963. 407 с.
25. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Москва : Политиздат, 1986. 256 с.
26. Dodds E. R. *The Greeks and the Irrational*. Berkeley-Los-Angeles, 1959. 336 с.
27. Goff B. *Citizen Bacchae: Women's Ritual Practice in Ancient Greece*. California, 2004. 400 p.